

Landskap: Småland. Upptecknat av: Janner H. H. H.
 Härad: Mo härad. Adress: Thäskleholm.
 Socken: Åsenhöga socken Berättat av: Aron Svensson.
 Uppteckningsår: 1936. Född år 1863 i Åsenhöga socken.

Uppteckningen rör

Lodjebuch sid. 1-6.
Idolning sid. 6-11.
Järnmalerupptagning sid. 12-16.

5115

Svedjebruk.1.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Svedjningen började med att man fällde träden på svedjelandet, "skogsfällan", "råg-fällan" eller vanligast kallat "röjerna". Man kvistade ej träden, som sedan fingo ligga och torka under sommaren. Man lände sedan på beromda på väderleken fram mot hösten. Härvidket, "bålen" togs till milvad, det var blott barken och kvistar m. m. som brann. Att man tog undan milvad för kolningen kallades det man tog "milafång". Man skyddade skogen omkring "röjan" genom att med glä-hackor hugga bort träd, moss, torv och grenar så att en bätte bredd som en häradsväg uppstod kring "röjan". Dess-

utom medhade man spannar att ta vatten
med ur bäckar och kärr i närheten.
Man gjorde även "bus", ett slags kvaster
tillverkade så att man kvistade gran-
grenar och band på björkevisjor. Med
dem skulle man "kōva" (kväva) värmen
genom att slå på elden, gärna blötade
i vatten innan. Man hade folk från
hela byn tillredt att skydda för eldens
spridning. Man hjälpte varandra i tur
och ordning, utan betalning, blott utbytte
av arbete.

Man tände i kanterna på flera punkter,
av svejcelandet. Mot vinden, annars
kunde vinden "kasta" värmen. Så fick
man göra moteld, så att elden möttes
mitt för "röjan".

Kolaveden, som man tog av
svedjelandet, lades upp i "stukor", på sam-
ma sätt som nu för tiden massaveden.
Denna ved var "fyra alnar o kvarter".
Den kunde köras bort på vintern. Den
kunde då behöva reusas litet för kvist,
"trol" (gårdsgårdstörar) m. m., som ej
brunnit upp. "Stukorna" bestodo i att
veden lades upp i två lag mötande
varandra i ena änden, och på varandra
varannan stök.

Rägen brukade tas följande vis i au-
gusti, då den knutades ner med "räg-
kratter" el. "röjkratter". De bestodo av
ett långt skaft i vilket taggar av järn
voro nitade, yllerst en kort rak och
sedan ett i olika fall varierande antal

5415

4.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

taggar i par / böjda taggar genom skapet.
Dessa taggar voro något längre ju närmare
krattans brytare de sutto. Detta var för att
de inte ej skulle behöva böja sig så myc-
ket. Puzen har användes på svogelau-
det utom blott denna kratta.

För att skydda svogellandet för kreatur i
skogen fick man göra gårdsgård omkring
med staver, tv, hank eller stänge.
Man brukade ej odla potater eller dyl.
på "röjan". Man skördade med handskära,
de kunde ej användas på grund av de
många stubbarna. Man plöjde så sam-
man säden i högar "stupa", innan den
band och köptes hem att krattas.

Nästa år blev det bet åt djuren
på "röjan". Man hade sät "lullätgräs",

ett gräs, som enl. sagesmannen antagligen
är det man nu kallar ängsvingel och
sår på betesvallar. Efter betet brukade
skogen få växa igen, inledd bl.a. med
hallonbuskar, som gas folket bär. Den
brukade man plocka och sälja för 25-30
öre per kanna till frun på bruket Ma-
richolm / beläget i sydvästra delen av Åsen-
höga socken /.

Man pratade också inlåt väsl-
bruk på "röjau". Man brände g. en sådan
mer än en gång under lång tid, ej
mer än en "bonnati", "i. v. s. en gång, un-
der loppet av en mansålder / en bondest
tid", cirka 50 år efter. På den tiden hade
skogen bara vedvärde. Numera är det nog
50-60 år sen man brände.

Kolning.

Så hösten när de gjort ifrån sig höstar-
betet kolade man. Man rörde upp en
slät och jämn "botten" i skogen, där fick
varken gräns sten eller stubbar. Mitt
på den sätte man upp en stolpe,
"jätaspira", som hade fyra stötar. Sedan
hålles veden upp omkring denna, man
kunde ej kola mindre än 7 fing för
att det skulle bli något till.

Sedan fick man "talla", d. v. s. lägga på
tallgrenar, ungefär 2 dm. tjockt lager.
Detta togs av lunning och fin tall, ej
långa, barrfärliga grenar. Sedan las
på jord och kolstybb från föregående
mila, ungefär 2-3 dm. tjockt.

Man fände genom att lämna "fändehål" som placerades mellan "jätaspiran" och ytterkanten på milan upp till "bruna". Här lämnades ett hål mer genom veden som gick till cirka tre alnar ovan "backen" (d.v.s. botten på milan), där det möttes av en eller flera tre stockar, som stod upp från marken. Genom detta hål släpptes elden ner till denna höjd av 3 alnar ovan marken, detta för att som man fände på längst ner i botten, brann det upp för mycket. Sedan tättades hålet och klubbdes fast med träklubbor, liknande guderpålklubbor. Man hade även satta "blockstockar" kring milan som stod, innan man tallade och brände; dessa voro stockar av olika längd satta i re-

gel tätt intill varandra.

"Fanten" var sedan en mindre mila av bränder som kolades omigen, den kunde innehålla 4-5 rysser kol. Den var liksom en mila. Tre stavar stödo lodrät mitt i "fanten" och bränderna omkring dem; den blev ungefär så stor som kolhyttan. Man släppte der loss genom hålet mellan stavar. "Fanten" var tätt och stybbad liksom milan.

Kolningen av en mila tog mellan 2 och 3 veckor. Ju tätare man körde på fick man mer kol och "likare" (bättre).

Vid rivningen av milan använde man, "kolhacker", ett slags kvast med järntaggar. Man satte in en spade i boten och skottade ut jord. Sedan in

med "korka" och tog ut jord jämte kol
som man så fick skicka åt. Sedan fort-
sätte man och tog ut med grov korka.
Man tog en band av kol runt om, g.
skabt, detta kallades en "kolarenga", det
ta per dag ungefär. Sen bredades ut och
kvalnades, sen hördes den bort. När man
tog ut kolen kallades "blek". Var det
mera lolfångder kol fick man ta mind-
re "blek", så att kolen g. brann igen.
Detta arbete tog 3-4 dagar.

Skivan revs varm, man släkte ge-
nom att göra den lufttätt genom att
klubba till med jord.

Om det var bläsgt väder brann kulan
fort. Då fick man ha kulan mer igen-
täppt i botten vid den sidan där vin-

den kom ifrån.

Man släppte även delvis milan genom
att hålla vatten ner i den, genom hål
man gjorde på toppen.

Holen användes dels att sälja åt
järnbruket här i Småland / Hälsjös gju-
teri, (Marickens masugnar), dels an-
vändes den hemma i Småbjör o. dyl.

Intill milan lågo kolhyttorna, som
man bodde i. I början fick man passa
på milan var annan timme, under
första dygnet av kolningen. Man
kunde i hyttorna dö av tjärroken,
som kom från milan, och som följde
marken, och kunde kväva kolarna
om de lade sig att sova. Kolarnas
antal var något obestämt, men vid

rivningen av milan voro de i regel tre:
en att kläcka, en att byta ut och en att
riva.

Kolarna bodde vid milan hela tiden
tills milan var färdig och kolen i "laan",
d. v. s. ett skjut invid milan. Masten bars
ut till kolarna hembifrån.

En "ryss" var den stötes korgar vare kolen
fyllde för bortkörningen från milan. Enl.
gamla mätte gick 12 "tunnor" i en "ryss".
En tunn kol var lika med en tunn gamm-
mal. "Rysen" var byggd av 4 tunn slä-
mer i botten och på sidorna och var
5-6 fot lång.

En "ryss" kol var ock lika med en "läst"
kol.

Järnmalmens upptagning.

12.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Järmet togs upp med "skrapor". Det var i Åsenhöga kanten av Mo härad mest i Götarypssjön, Flaten, Rasjön till Mariestholms masugn. Det fanns masugn även i Rasjön. Härryd tog däremot malmen från Taberg.

På vintern högg man hål på isen. Malmen rakades samman på götotten med "rakor", som bestod av en rektangulär järn-skiva fäst vinkelrät mot ett långt trä-skaft. Järnslivan var ungefär 3 fot lång och 4 tum bred, samt med ett beslag fäst i stängeln, som var 6-7 alnar lång.

Malmen östes upp med "malmlävar". Dessas skaft var ej så långt som rakornas, ty lävarna skulle ju mer rakt

nar, med en raskan skulle mer ut åt sidorna och alltså nådde längre på Götotten.

På de ställen där man gjorde häb i isen för malnupptagning var ganska varierande djup till botten men ej alltför djupt heller. Det kunde vara mellan $\frac{1}{2}$ och 2 m. Man hade även fördel av att malmen i viss mån pullades mot land av böljorna.

Släven var till formen ungefär som en spann med rundad botten, något mer än 1 fot i diameter och knappt 1 fot i djup. Den hängde på en järnkanf på änden av skafvet. Väggarna av ställträd voro till för att vattnet skulle rinna ut i mellanrummen och malmen slamas kvar i korgen. Man drog med släven på

- 14 -
5115

14
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

botten så att malmen kom i. Man kunde
på 7-8 hästalass där som var god om malmen.

Den sist använde man skopor med fast skaft.
Skoporna av järn, och öste med på botten,
dessa voro knappt $\frac{1}{2}$ fot djupa.

Malmen var stor som nötter eller ärtor.
Den rensades inte förrän vid masugnen.
Man skiljde mellan två huvudslag av järn-
malmen: "fetare" med mycket järn, och "slori-
mare" med mindre järnhalt. Det kände man
ungefär på olika tyngd; det gav alltså mer
eller mindre slagg. Ingen vidare sten följde
med, blott en del sand.

Man fick betalt efter "skeppund" = 20
pund. De som körde fick lika mycket
som upptagare. Det gick naturligen mindre
av järnrik (fet) malmen till ett skeppund än

av annan malen! Man kunde fåna 3-4
kronor om den om man körde, upptagare
2-3 kr.

Bönderna skötte denna malen upp-
tagning under förvintern, innan isen var
för tjock, "ett kvarter tjock". Stäm i isen
voro runda, halvannan till och med två
alnar tvärsöver.

De som togo upp malmen var bönder och
torpare utan hästar. Då det var kallt hade
man brännvin med. Man hämtade pengarna
på bruket och kunde då köpa litet bränn-
vin för det. Man tog inte för mycket av
brännvinet, en eller två matsugar, "måttlig-
hetsugar". Blott en eller annan "fyrekaja"
fanns.

Se man levde enkelt då, av kött, bröd,

— 16 —

5115

frön, hemmagstert ost, mjölk (som var kall på vin-
tern). Man hade ej kaffe; man bryggde hem-
madricka vid jul, slätt o.s.v.

16.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Småland

Upptecknat av: Gunnar Hobroh

Härad: Mo

Adress: Hässleholm.

Socken: Åsenhöga

Berättat av: Aron Svensson.

Uppteckningsår: 1936.

Född år 1863 i Åsenhöga socken.

FOLKLIVSARKIVET LUND

Svedjebruk.

Svedjningen började med att man fällde träden på svedjelandet, "skogsfällan", "rågfällan" eller vanligast kallat "röijerna." Man kvistade ej träden, som sedan fingo ligga och torka under sommaren. Man tände sedan på beroende på väderleken fram mot hösten. Kärnvirket, "bålen" togs till milved, det var blott barken och kvistar m.m. som brann. Att man tog undan milved för kolningen kallades att man tog "milafång." Man skyddade skogen omkring "röijan" genom att med flåhackor hugga bort träd, moss, torv och grenar så att ett bälte brett som en häradsväg uppstod kring "röijan". Dessutom medhade man spannar att ta vatten med ur bäckar och kärr i närheten. Man gjorde även "bua", ett slags kvastar tillverkade så att man kvistade grangrenar och band på björkevidjor. Med den skulle man "köva"/kväva/ "varmen" genom att slå på elden, gärna blötade i vatten innan. Man hade folk från hela byn tillreds att skydda för eldens spridning. Man hjälpte varandra i tur och ordning, utan betalning, blott utbyte av arbete.

Man tände i kanterna på flera punkter, av svedjelandet. Mest mot vinden, annars kunde vinden "kasta" värmen. Då fick man göra moteld, så att elden möttes mitt på "röijan".

Kolaveden, som man tog av svedjelandet, las upp i "stukor", på samma sätt som nu förtiden massaveden. Denna ved var, "fyra alnar o kvarter." Den kunde köras bort på vintern. Den kunde då behöva rensas litet för kvist, "trol"/gårdsgårdsstörar/ m.m., som ej brunnit upp. "Stukorna" bestodo i att veden lades upp i två lag mötande varandra i ena änden, ovanpå varandra varannan stock.

Rågen brukade sås följande år i augusti, då den krattades ner med "rågkratter" el. "röjekrattera." De bestodo av ett långt skaft i vilket taggar av järn voro nitade, ytterst en kort rak och sedan ett i olika fall varierande antal taggar i par/böjda taggar genom skaftet/.

Dessa taggar voro något längre ju närmare krattans brukare de sutto. Detta var för att denne ej skulle behöva böja sig så mycket. Ingen harv användes på svedjelandet utan blott denna kratta.

För att skydda svedjelandet för kreatur i skogen fick man göra gårds-gård omkring med staver, to, hank eller stänge.

Man brukade ej odla potater eller dyl. på "röijan". Man skördade med handskära, lie kunde ej användas på grund av de många stubbarna. Man plockade så samman säden i högar "stuka", innan den bands och kördes hem att krakas.

Nästa år blev det bete år djuren på "röijan". Man hade sått "luttåt-gräs.", ett gräs, som enl. sagesmannen antagligen är det man nu kallar ängssvingel och sår på betesvallar. Efter betet brukade skogen få växa igen, inledd bl. a. med hallonbuskar, som gav folket bär. Dem brukade man plocka och sälja för 25-30 öre pr kanna till frun på bruket. Marieholm-beläget i sydöstra delen av Åsenhöga socken./

Man praktiserade alltså intet växelsbruk på "röijan". Man brände ej en sådan mer än en gång under lång tid, ej mer än en "bonnati", d. v.s. en gång under loppet av en mansålder/"en bondes tid"/, cirka 50 år efter. På den tiden hade skogen bara vedvärde. Numera är det nog 50-60 år sen man brände.

Kolning.

På hösten när de gjort ifrån sig höstarbetet kolade man. Man röjde upp en slät och jämn "botten" i skogen, där fick varken finnas sten eller stubbar. Mitt på denna satte man upp en stolpe, "järtaspira", som hade fyra stötter. Sedan sattes veden upp omkring denna, man kunde ej kola mindre än 7 fång för att det skulle bli något till.

Sedan fick man "talla", d.v.s. lägga på tallgrenar, ungefär 2 dm. tjockt lager. Detta togs av lummig och fin tall, ej långa, barrfattiga grenar. Sedan las på jord och kolstybb/från föregående mila/, ungefär 2-3 dm. tjockt.

Man tände genom att lämna "tändehål", som placerades mellan "järta" spiran" och ytterkanten på milan upptill, "bruna". Här lämnades ett hål ner genom veden som gick till cirka tre alnar ovan "backen"/d.v.s. botten på milan/, där det möttes av en eller ofta tre sockar, som stodo upp från marken. Genom detta hål släpptes elden ner till denna höjd av 3 alnar ovan marken, detta för att om man tände på längst ner i botten, brann det upp för mycket. Sedan tättades hålet och klubbades

fast med träklubbor, liknande tjuderpålsklubbor. Man hade även satt "blockstockar" kring milan som stöd, innan man tallade och milade; dessa voro stockar av olika längd satta i regel tätt intill varandra.

"Fanten" var sedan en mindre mila av bränder, som kolades omigen, den kunde innehålla 4-5 rysser kol. Den var liksom en mila. Tre stavar stodo lodrät mitt i "fanten" och bränderna omkring dem; den blev ungefär så stor som kolahyttan. Man släppte ner bloss genom hålet mellan stavarna. "Fanten" var tallad och stybbad liksom milan.

Kolningen av en mila tog mellan 2 och 3 veckor. Ju saktare man körde på fick man mer kol och "likare"/bättre/.

Vid rivningen av milan använde man, "kolharker", ett slags krattor med järntaggar. Man satte in en spade i botten och skottade ut jord. Sedan in med "harka" och tog ut jord jämte kol som man så fick skilja åt. Sedan fortsatte man och tog ut med grov harka. Man tog ett band av kol runt om, ej skakt, detta kallades en "kolarynga", detta per dag ungefär. Den breddes ut och svalnades, sen kördes den bort. Där man tog ut kolen, kallades "blek". Var det mera eldfängder kol fick man ta mindre "blek", så att kolen ej brann igen. Detta arbete tog 3-4 dagar.

Milan revs varm, man släckte genom att göra den lufttätt genom att klubba till med jord.

Om det var blåsigt väder brann milan fort. Då fick man ha milan mer igentäppt vid den sidan där vinden kom ifrån.

Man släckte även delvis milan genom att hälla vatten ner i den, genom hål man gjorde på toppen.

Kolen användes dels att sälja åt järnbruken här i Småland/Häryds gjuteri, Marieholms masugnar/, dels användes den hemma i smedjar o. dyl.

Intill milan lågo kolhyttorna, som man bodde i. I början fick man passa på milan var annan timme, under första dygnet, av kolningen. Man kunde i hyttorna dö av tjärröken, som kom från milan, och som följde marken, och kunde kväva kolarna om de lade sig att sova. Kolarnas antal var något obestämt, men vid rivningen av milan voro de i regel tre, en att släcka, en att bryta ut och en att riva.

Kolarna bodde vid milan hela tiden tills milan var färdig och kolen i "laan", d.v.s. ett skjul invid milan. Maten bars ut till kolarna hemifrån.

En "ryss" var den sortens korgar vari kolen fylldes för bortkörningen från milan. Enl. gamla mått gick 12 "tunnor" i en "ryss" En tunna kol var lika med en tunna spannmål. "Ryssen" var byggd av 4tums slaner i

botten och på sidorna och var 5-6 fot lång.

En "ryss" kol var ock lika med en "läst" kol.

Järnmalm-supptagning.

Järnet togs upp med "skrapor". Det var i Åsenhögakanten av Mo härad mest i Götarpsjön, Flaten, Rasjön till Marieholms masugn. Det fanns masugn även i Rasjön, Härryd tog däremot malmen från Taberg.

På vintern högg man hål på isen. Malmen rakades samman på sjöbotten med "rakor", som bestodo av en rektangulär järnskiva fäst vinkelrät mot ett långt träskäft. Järnskivan var ungefär 3 fot lång och 4 tum bred, samt med ett beslag fäst i stängen, som var 6-7 alnar lång.

Malmen östes upp med "malmhåvar". Dessas skäft var ej så långt som rakornas, ty håvarna skulle ju mer raktner, medan rakan skulle mer ut åt sidorna och alltså nådde längre på sjöbotten. På de ställen där man gjorde hål i isen för malmupptagning var ganska varierande djup till botten, men ej alltför djupt heller, det kunde vara mellan $\frac{1}{2}$ och 2 m. Man hade även fördel av att malmen i viss mån rullades mot land av böljorna.

Håven var till formen ungefär som en spann med rundad botten, något mer än 1 fot i diameter och knappt 1 fot i djup. Den hängde på en järnhank på änden av skäftet. Väggarna av ståltråd voro till för att vattnet skulle rinna ut i mellanrummen och malmen stanna kvar i korgen. Man drog med håven på botten så att malmen kom i. Man kunde få 7-8 hästalass där som var gott om malm. Till sist använde man skopor med fast skäft, skoporna av järn, och öste med på, botten, dessa voro knappt $\frac{1}{2}$ fot djupa.

Malmen var stor som nötter eller ärter. Den rensades inte förrän vid masugnen. Man skiljde mellan två huvudslag av järnmalm: "fetare" med mycket järn, och "skrinare" med mindre järnhalt. Det kände man ungefär på olika tyngd; det gav alltså mer eller mindre slagg. Ingen vidare sten följde med, blott en del sand.

Man fick betalt efter "skeppund" = 20 pund. De som körde fick lika mycket som upptagare. Det gick naturligen mindre av järnrik/fet/ malm till ett skeppund än av annan malm! Man kunde tjäna 3-4 kronor om dan om man körde, upptagare 2-3 kronor.

Bönderna skötte denna malmupptagning under förvintern, innan isen

var för tjock, "ett kvarter tjock." Hålen i isen voro runda, halvannan till och med två alnar tvärsöver.

De som togo upp malmen var bönder och torpare utan hästar. Då det var kallt hade man brännvin med. Man hämtade pengarna på bruket och kunde då köpa litet brännvin för det. Man tog inte för mycket av brännvinet, en eller två matsupar, "måttlighetssupar". Blott en eller annan "fyllekaja" fanns.

Se, man levde enkelt då, av kött, bröd, smör, hemmayster ost, mjölk, /som var kall på vintern/. Man hade ej kaffe; man bryggde hemmadricka vid jul, slått o.s.v.